شەيخاللە آلكين.

خەنجەر

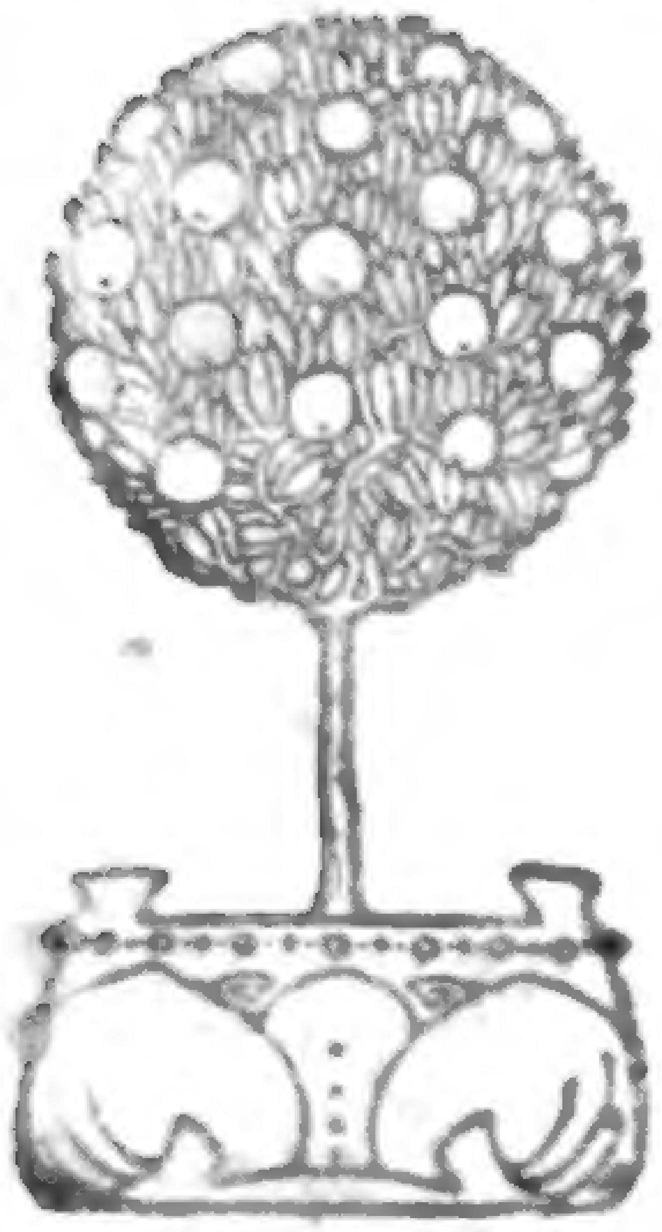

Т. С. С. Р.
Книгоиздательтво „МААРИФ" Казань.
2-я Государственная типография

بالالار كوڭلى

٥ نچى توب

٤٦ نچى كيتاب

ناشيرى:
«معارف شيركەتى»

تلوان ١٩٢١ نچى يل.

خەنجەر

خەنجەر قرقش - تايغنا بولسادا باشقا آتلاردان بۆتنلەى آيرولى
آنڭ زيفا - طوروق موينى، اوزن، توز آياقلارى، زور قارا كوزلەرى،
آنڭ كۆتۈرەگى باشقا توپلدق كۆبك يۆمرى آتلارغا قاراغاندا بۆتنلەى
آريستاكرات ئىكەنن ئەيتب تۇرا ئىدىلەر. اول چىنلا يوق آلار كۆبك
توبەن نەسلدەن توگل ئىدى. اول بىك سىرەك كنە بولماسا باشقا تايلارغا
قاتشمى ئىدى. اول آلار بلەن ئوزى آراسنداغى آيرمانى بىك ياخشى
كورە ئىدى، ئوزن آلاردان چيتدە توتا ئىدى.

اول ئوزىنڭ آنامىنڭ ئىركە اوغلى بولغانىغا آنڭ ياننىدان بردە
كيتمىچە كۆنلەر، تۈنلەر اوزدرا. آنڭ قارت ئەنكەسى دە آنى بردە
ياننىدان جيبەرمەسكە ترىشا ئىدى. خەنجەر ئوزىنڭ قارا شوما بونلارى،
اوزن اوچلى قولاقلارى يالتراق كوزلەرى بلەن قارت بييەگە، آنڭ
قارتايغاننىدا كورگەن ماقتانارلق جىممىشى ئىدى. اول ئوزىنڭ يەشلەنب
تۇرغان كوزلەرى بلەن آرمى - تالمى ئوزىنڭ ئىركەسن قاراب تۇرا
ئىدى. مۇنە آنڭ ئىركەسى قوياشدا يانب آرغاچ كيچكەنە تايا سيكرب
تۇرا. توزانن قويا! برافقا قاراب كشنى... ماتور كچكنە آيغر
كشنەوى بلەن كشنى ئىدى. بۈتن كنودە آنڭ تاوشى، كۆمش تللى
گارمون تاوشى كۆبك، ياڭغراب تۇرا. اول آقرنغنا سيكرب چابا باشلى،
آنامىنڭ آرقا ياغىنا چقدىسە خەزر آنامى سيكرب طورب آنى
ئۆزىگە توتنا ئىدى. ئەنە اول توزانن اوچرب قوياش يانشمنا قابا
چابا. آنڭ آرتندان باشقا تايلاردا چابمشالار. آلار ئەللە قايدا آرتندوق
قالغانلار. قارت بيە بۆرچنلا باشلى. ياور بۆرى قوواق آرتندان
كيلب چقماغايى، اول ئوزى قارنايمان چابا آلمى. بۆرەگى ژدو ئىنب

---

١) ازلى نفسلدمن؛

گينه، اول اۆنەنتب كينب آمى آواز بلەن كشنى باشلادى. خەنجەرنك ٴمونكن قولانلارى خەزر آناسەنك ناوشن ٴيشەنه، اول آقرنلى. شولاى‌دا چابا. ٴوزەنك آناسەنك بورچەلووى، آنك ٴبر كەلەگن گنه آرتندا ٴيدى. قوواق آراسندان قوشاباق سيكرب گيندى. خەنجەرنك بورەگى ناغى زوو ٴيتب كينه. اول بورەلب قايناراى - سووقاى بولب كشنەب آناسەنا تابا چابا باشى، بر آزدان توقتاب آرىقا تابا قاراب تاغن كشنى. آندان سوك آنامى بانەنا آقرن‌غنا بوورتب كيلب جيته.

ٴيندى اول زور ناى بواغان بولسادا ٴبر كەلەنب كيتب آناسەنك بلى ٴيمچەكلەرى آراسەنا بورنن تغب ٴيمه باشلى. خەنجەر ٴيمچەكدەن چققان بلى سوتنك ٴيسن بيك يارانا ٴيدى. قارت بييەنە اوغلەنك يارانقانن بيرو ٴوەن قرغز آبسناى كيلب ساوغاندا اورلاب ٴيمچەك توبن آلب قالا ٴيدى، آبسناينك ملرشب تارتقانەنا نى حەتلى قتقلانسادا چداوغا ترشا ٴيدى. خەنجەر بر آز ٴيمگەچ آنامى بلەن برگە ٴوزەنك توز آياقلارن بر آز جەيب اوتلارغا توندا. صوڭى بازغى ٴولەنى اول بيك ياراتب آشى ٴيدى. چيرەملەر آراسندا آنك سوبگەنى «قالغان» ٴولەنى (*) ٴيدى. اول آنى بيگرەك دە صوزەلب تۆشكەن آق باش چقارغانچى يارانا ٴيدى. مونا آقرن آقرن كيچ بولا. توز چول ٴوستندەن قزو قوياش كيته. آنك آقتق كورنگەن باغندا تيك مانور قزللق‌غنا قالا. قوياش باتقان يراقداغى كيز ٴوى تەرەسندەن كيلگەن قوراى ناوشلارى خەنجەرگە ٴەلله نيچك موڭ توبەلالار ٴيدى. آلار آنى ٴوزلەرنه چاقرغان كوبك بولا. اول كيز ٴوى بانەنا سيكرب چابب بارب توقتى‌دا كشنى ٴيدى. براقدان آنى كورزدەن يوغالتمى باتقان آناسەنا چابب بارا ٴيدى.

(*) روسچا КОВЫЛЬ دييلە قرغز-باشقورت دالالارندا قوسە تورغان قولان. قاولىراق جيرلەردە ٴوسە. حەى اورتاسندا قەتەچ توزيرنغى سماق آق باش چقارا. ٴوزى بيك نوزللقلى ٴوەن. آنى آشاغان حيواننك سوتى توبى حەم تەملى بولا.

تۈنلەردە تۈشكەن چىق مالەمنى خەنجەرنى تۈكدۇرا. يافتى كۈندەن مۈك بولغان تۈن آنك كوكلىنە قورقو تۈشەرو ئىدى. اول اوتلاغاندا قوواق يانىنە بارغا قورقا تۈرغان بولا ئىدى. يۈسەب يانقان قوبانىنك قوشاباقنك مىكرب چقووندان اول تەشويشلەنە باشلى، سىزمىچە آناسندان يراغراق كېتكەن بولسا اول شوندى قورقو واقتلارندا آشغب آنك يانىنا يوورنا ئىدى.

اول كوبىرەك آناسىنك بلى آرقامىنا سۈبەلب يانب تۈن اوزدرا ئىدى. اول اناممنك سۈيەكلىسى، ئوزىدە اناسىن سۈبە. آناممنك يلىسى، آنك تۈچى ئىسى، بەشلەنب قاراب تۈرا تۈرغان كوزلەرى خەنجەرگە بىك قەدرلى ئىدىلەر.

II

كۈز كۈنندە ياكادان ياكغرلار باشلاغاچ جەبن كېبكەن دالالار تاغن بر آز يەشلەيە تۈشتىلەر: اورنى بلەن قالغاندا چقدى. شولاى دا قوواقلارنك سارغايغان، قزارغان يافراقلارى، كېچلەرن تۈن ياغندا جم-جم ئىتب تۈرغان ئىلك بولدزى، كۈز كۈنى جىتكەنن بلدرەلەر ئىدى. قايسى كۈننى كۈندزن قوباش جەى كۈنندەگى كوبك ياخشى غنا قزدرغالامادا، آندى كۈنلەر آرتندان بر نيچە كۈن رەتدەن واقتنا ياغر سببلەب تۈرا ئىلى. كوكلسز ئىدى. مۈنا ياكادان كۈنلەر آبازدىلار. سوولانا باشلاغان ئىدى ئىندى. تۈنى قوشكەن قرپاق ئىبرتوك قوياشنك برنچى شەولەرندەنوك ئرب يوق بولا ئىدى. مۈنا خەنجەرلەرنك ئىيەلەرى كوچە باشلادىلار. كۈن سابن آقرن-آقرن كۈن ياغنا قابا بارالار ئىدى.

بارغان سابن كېچكى قوا ولار كيمىگەن كوبك بولدىلار... يەشل تۈلەن قوبلانغان تۈسلى بولدى. آلارقا بولدا سارغلت چولنك اورتاسندا كوزگى كوبك يالترا بانا تۈرغان كوللەر اوچريلار ئىدى. آى، بر

مانور كوللەر . . . آلار نەق قارا قاشلىق مانور قزنك اورلاب كينگەن
ياساندان جيرندە تۇشىرب قالدرغان كوزگىسى كوبك قۇياش شەولەرن
اوينانالار، براندان بر ترى- كومش تامچىسى كوبك بواب كورىنەلەر
ئىدى، آلار بىگوەك دە ئىرتە بلەن قزارب قۇياش چققاندا مانور
بولالار . . آلارنك ئوز آلدىنا ئەينب بيرە آلماسلق بر مانورلقلارى
بولا ئىدى . . . تيب تيگز صو . . . صو ئۈستىن قابلاب آلغان (پار).
اول بو صو ئۈستندەن يەگرب بارا - بارادا، ھەواغا كوتەرلب كيتە.
نەق صو ئۈستندەن قاناتلارن سوغا تيگزب - تيگزب اوچقان
ئوردەكنك كيتەت قوورغ-ب كيتب كوتـەرلوى كوبك . . . ئىكنچى
ياقداغى تاللار، آغاچلار بوتنلەى پار بلەن تومالانغانلار . . . كولنك
اوچى -قرىيى يوق كوبك. اول براندان براققا، ئەللە قايلارغا چاقلى
كيتـكەن كوبك . . . خەنجەرنك ئىيەلەرى شوندى مانور كول بويلارندا
تۇتنبلار ئىدى. آلار شوندا آشاب - ئىچب كون اوزدىرالار . . . تاغى
تۇياشنك بلىنىنا تابا بوتەلەر ئىدى.

بر كول بويندا آلار شاقتى اوزاق واقتقا تۇقتادىلار كونلەردە
يلتنبراق كيتدلەر. آندان صوك بيگوەك دە خەنجەرنك خوجالارى
آلدنداغى كوچوچلەر آراسندا حەيران ئولەتى بارلىغى ئىشىتلگەن
ئىدى. آلار ئوزلەرنىك تووارلاردك آورب كينورندەن قورقب شول
كول بويندا ئورغا مەجبور بولغانلار ئىدى سوقلار شاقتى تۇيىلورلق
دەرەجەگە جيتدلەر . . . ئىرتە بلەن تۇشكەن قراو، قۇياش شاقتى
كوتەرلگەنگە قەدەر ئىرمەيجە ئولەن ئۈستندە آتامى يالاغان براو بۇنى
زۆبك، آقسو ئىنب تنتا ئىدى. خەنجەر جەيدەگىدەن بر آز بويىقا
توشدى. اول ئىندى قارانقى تۇندە جەى كوتگى كوبك چاپب يوررگە
قورقا ئىدى. جەين تونلەر ياب - ياقتى بولالار . . . اولدا نى قەدەر براق
كيتسەدە آتامى آيرم آچق كورە آلا ئىدى . . . ئە، حەزر اون بيش

آدم كېلسه، آنامىنىڭ گولگەمىدە كورنمى... باشقا آتلاردا
گورنميلەر... خوجالارنىڭ گيز ئويلەرىدە كورنمى... قورقىنچ نىك
بولدزلارغنا براقدا يراقدا قارانغى كوكدە جم جم ئېتب بالتئرات تورالار...
بر كيچنى خەنجەر بيگروك بوينغب كيلدى... آنىڭ ئەنيسى
ياننىدان بردە كينەمى كيلمى... ئەلله نەرسە كيلب تونار كوبك..
كيچىدە آرتق سووق كوبك. آنىڭ نەنى چنايب كينە. خەنجەرنىڭ كەيفى
يوق گوبك... اول بر آز ياندى... تون بويى اول هولاى
ياتمافچى ئېدى... لاكين آنىڭ آشبسى كيلدى. اول طورب اوتلارغ
كوشدى... قراو توشكەن يارنى توشكەن ئولەن آكار آچ قارنغا
بيك تەملى تويلدى.. اول آشى-آشى شافتى براق كينكەنى طويمىدا
قالدى. مونا اول كول بريندا غى قوواقلارغا بەرلدى. قوواق شتردات
كيندى. قوواق آراسىندان يانب تورا تورغان كوم كوبك ئېكى نوقتا
كوردى... نەرسە ئېكەنى اويلاب ئولگىرە آلمادى. كمدر، زور
طوب كوبك خەنجەرنىڭ آرقاسىنا آتلدى... خەنجەر ئوزىنىڭ جيلكەسىنە
ئوتكن نەرسە قادالغانى سيزدى... آنىڭ آرقاسى بيك آورتا ئېدى...
خەنجەر چاريلاب كشنەب، كيلگەن باغنىنا چابا باشلادى.. اول ئوزىنىڭ
خوجالارىنىڭ ئىنلەرىنىڭ ئورە باشلاغانلارى، باشقا آتلارنىڭ پوشقرب
چاپشا باشلاغانلارندا ئېشتدى. آندان صوڭ... نى بولغانى
خەنجەر بلمى ئېدى...

اول اويانغاندا توباش چقارغا باقلاغان ئېدى. اول اويانغاچ
ئوزىنىڭ حەلسزلەنگەنى، آرقاسى آورتقانى بلدى. آرقاسىنا بر آور
نەرسەنى تيشب تاققان كوبك ئېدى. آنىڭ تيرە-يونندە بر آز قان بار ئېدى.
اول، كيچە نى بولغانى بوگون گنە بلدى. آكار بورى يابشقان
ئېكەن. بر آكارغنا توگل. خوجالارنىڭ بر نيچە باش مالنى
بورىلەر خەراب ئېتكەنلەر ئېدى. مانور، كوچلى خەنجەر تيك

خوجامنىڭ بەختىنە قارشىغنا آز - مازجەراھەت بلەن قوتلغان ئىدى. آنڭ اول يارامى تېز توزەلدى. شولاى دا آنڭ اورنى اوڭ قالاق سويەگى ئوستى يالتىراب بر ئىز بولب قالدى. خەنجەرنڭ اوڭ قالاق سويەك ئوستندەگى يارامى شول يارا اورنى ئىدى..

III

خەنجەرنڭ «كېشە باشى» آولىنا كېلگەنىنە ئۈچ يللار بولا ئىدى ئىندى. آنڭ كيك، يازى بەشەرە، جەيىن سارغايا تورغان قرغز داللارىدان قازان آرنىداغى، ئوى توبەلەرى سالام بلەن يابقان، تار قرلارى ئىگن بلەن قابلانغان، تاتار آولىنا كيلب چغوونا توبەندەگى واقىعە سەبەب بولغان ئىدى.

ياز كونندە: داللادان قار كيتب يەشل ئولەن چغب، قوماچ توسلى قزل چەچەكلەرى داللانى قابلاغاچ، قرغزلار آچلى - توقلى قش ئوتكەرگەن ديگەز توبلارندان قايتب، چيكسز قريسز داللاردا كوچب يورى باشلاغاچ، قرغزلار آراسندا تاتار شەكرتلەرى كورنە باشليلار. آلار قش بويى تچقان اوتى كويكنە يامنلى كچكنە لامپالارن ياغب كوكرەك چرتب دەرسلەرن اوقب آرغاچ، عيلم تاراتو، دين ئويرەتو ئوچن قرغز آراسنا كيلەلەر.

منە شول خەنجەرنڭ كيك داللاردان آيرلاسى بلنى، آنڭ خوجاسى بالالارن اوقترغا بر نوغاى موللاسى (تاتار شەكرتى) كيلگەن ئىدى. اول موللا خەنجەرلەرنڭ خوجالارى بلەن جەى بويى كوچب يوردى. كوز كونى جيتكەچ بالالارنى ياخشى اوقتقانى ئوچن، آكارغا خەنجەرنى بولەك ئيتب بيرگەنلەر ئىدى. اول موللا، خەنجەرنى جەى بويى كورب ياقشىلاغن بلگەنگە، آنى ئوز آولىنا قازان آرتىنا آلب قايتدى. شولاى ئيتب كيك داللارنڭ اوغلى خەنجەر، «كېشە باشى» آولىنىقى بولب كيتدى

ئېيى، خەنجەرنىڭ كېلگەنىنە ئەلى ئۈچ يل‌دا تولماغان؛ شولاى‌دا اول بۈتۈن تيرە. ياقداغى آتلار آرامندا برنچىلكنى قازانب ئۈلگرگەن ئېدى. بۈتۈن قازان آرتندا خەنجەرسز بر صابان تويى اوزمى ئېدى. كوب واقتدا اول ئوزىنىڭ نچكە، اۇزن موينى صوزب، اوق كۆبك آتلب باشقا آتلارنى ئەللە قايدا قالدرب كيلە تورغان بولدى.

خەنجەر ئېسمن ئېشتكەندە تيرە ياقداغى آت ياراتوچىلارنىڭ كوز آلدىنا: - ئوزىنىڭ زيفا بويى، توز، طورى آياقلارى، ماڭغايندا‌غى آق قاشقاسى، قسقا ئېتب كيسكەن قويرىغى بلەن خەنجەر كېلب باسا ئېدى.

اول آلدان كيلگەندە خەلق آنى، شادلىغندان نى قلرغا بلمى. سزغرب قارشى آلا ئېدى. اول شولاى آز واقتدە خالقنىڭ سۆيكلىسى بولب ئۈلگرگەن ئېدى.

IV

باز جيتدى. قارلار ئرب قارا جير چقدى. سيير چقلار كيلدى. قايسى بو جيردە يەشل ئۈلەن‌دە تيبب چققاندای بولدى.. آول خالقى صابانغا چغارغا حەزرلەنە باشلادى. آلار ئوزلەرنىڭ قش بويى كوگەرب ياتقان صوقالارن توزەتە باشلادىلار. خەنجەر ئوزىنىڭ آبزارندان باشن چغارب كۆنى بويى يازغى جير بوون ئيسنەب تورا باشلادى. آنىڭ ئيچى پوشا ئېدى. اول آشاودان ئيچودەن قالدى.

بو آز يابىغا توشدى. خەنجەرنىڭ ياكا خوجاسى توعمان آغاى آنىڭ نيك آرقلانغانن بلە ئېدى. ياز جيتكەچ هەر يلنى خەنجەر بۈتۈن ياقدا بولب آلا تورغان صابان تويلارندا چابا ئېدى. اول هەر واقت ديب ئەيترلك ئېيك آلدان كيلە ئېدى. اول هەر يلنى صابان تويلارى جيتكەچ، شولاى آرقلى باشلى، آشامى، ئيچمى ئېدى.

بويل بيگرەك‌دە ياز بيك صوزىلب كيلگەنلكدەن، خەنجەرگە صابان تويلارن، چابشلارنى اۇزاق كۆتەرگە طورى كيلدى.

خەنجەر چاپشلارنى بيك ياراتا ئىدى. بۇغاو كۆبك بولب تورا تورغان قامىلار، اڭغرچاقلار كيىب آرباغا جيگىلاب بۇرونى اول سۇيى ئىدى. آلاى ئىيب ەەزاپ چيگوگە قاراغاندا، اوت كۆبك يانب چابب كيلو، آگارغا جيگىلىۋك هەم قزىقلراق ئىدى. اول آگارغا ئۆزىنىڭ ئەلل قاى واقتى. . . كبك دالالارنى ئيسكە تۈشۈرە ئىدى.

خەير، قايسى واقت، بيگرەك جەى كۆنلرندە. خەنجەرگە آتلانب نۇعمان آبزى‌نىڭ اوغلى ويلدان آنى سوغارورغا ئيشكە تۈشە ئىدى. ئىنش آولنىڭ بۆتنلەى ئيگىنچى باغندا بولعانلقدان، ويلدان خەنجەرنى بۆتنلەى ئۆز ئيركنە قويب، چان فارمانغا چابب بارا ئىدى. خەنجەر ئۆزىنىڭ ئيركەكە قويلغانى بلب آبزاردا يامب طورب آرقان آياقلارى بارا ئىدى. اول ئۆزىنىڭ كچكىنە باشى آلغا صوزب طوب كۆبك تەگەرەب بارا... آلار شولاى يراقداغى ئيشكە بارب جيتكەنلكلەرن سيزمى‌دە قالالار ئىدى.

ويلدان بلەن خەنجەر بيك دوستلار ئىدى. خەنجەرنى هەر واقت ويلدان قارى ئىدى. اول كۆندزگنە توگل، تۈنلەردە‌دە تەملى يۇقىسن بولب، خەنجەر يانىنا چغب، آگار طوزلى صو ئيچرب، پچەن سالب كرە ئىدى. جەى كۆنلرندە ويلدان خەنجەرنى تۈنلە اوتلاتورغا اورمانغا آلب بارا ئىدى. تۈنلە يافقان اوت تيرەسندەن يراق توگل جيردە، زور فكغراونىڭ شالدىراغان مۆك تاوشىنا بيرلب تەملى، صولى چبرەم آشاوى ـ خەنجەرنىڭ دالاداغى يازغى كۆنلەرن ئيسنە تۈشرە ئىدى. اول شول ئۆزىنىڭ تاى واقتنداغى كۆبك، كۆمش تللى گارمون تاوشى كۆبك آچى آوازى بلەن كشنى ئىدى. «كيشە باشى» آولنىڭ اورمانى خەنجەرنىڭ كشنەوندەن صۆك ياڭغراب تۇرا ئىدى. ويلدان ئۆزىنىڭ ئيبدەش مالايلارى بلەن اوت ياغب بەرەنگى پشرەلەر... هيكايەلەر سويلەشب ياتالاردا يوقلاب كيتەلەر ئىدى.

ويلدان خەنجەرگە آتلانىپ ئىرنوگە، كلو واقتىندا، قايتىپ جىنە ئيدى. خەنجەر بلەن ويلدانغا ئىڭ قزىق وافت باز گۇنى ئيدى. باز جيتىپ سابان تويلارى باشلانغاچ دا، آلار بر آولدان ئيكنچى اولغا سابان طويى سابن بۇرىپ قايسىندا چاپان، قايسىندا سۆلگى، قايسىندا آش ياولق آلالار. خەنجەر بلەن ويلدان بو واقتدا ئيكەۇسىنى بر جان، بر تەن بولالار ئيكەۇسى دە، چابشقا بارغاندا بر برسىنىڭ كۇچىنە، اۇستالىغنا... اۇمانالار ئيدى. خەنجەر، ويلداننىڭ كوكل بير ب چابقاندا بوگەننى نارتقالاب، دۇشمانلارى قالدىرغا اوكايسزلاماۋى بلە... ويلداندا خەنجەرنىڭ آبدىراب، قورقب كشى مەسخەرەسىنە قالماۋىنا ئىانا ئيدى.

بىيلدا شولاي ئيتىب باز جيتدى. كيشە صووى بوىنداغى آوللاردا سابان تويلارى «كيشە باشى» آولندان باشلانالار ئيدى. شول عادەت بويىنچا بو جۇمعا كۇننى «كيشە باشندا» سابان طويى بولاسى بولدى. آولنىڭ قوشتانلارى بر آتنادان بيرلى بەش كيلنلەردەن سۆلگىلەر، آول بايلارندان، سانوچىلارندان ياولقلار، سالداندان قالغان يگتلەردەن چيكەن قول ياولقلارى، تاوقلارى بۇمرقا سالا باسلاغان آبسنابلاردا دېستەلەب، دېستەلەب كوكەيلەر جىيب يۇربلەر ئيدى. بو يل آولنىڭ بر بايى بۇخارادان بولەككە كيلگەن بر چاپاننى بيرگەن ئيدى. يازغى چيرەم كۆبك بالت ئيتىب تۇرغان بو بەشل چاپان، تيرە - يافدا ئيك زور تاوش قوبنارغانلقدان، بويلغى سابان تويىندا بۇتن تيرە - يافنىڭ ئىڭ برنچى آتلارى چابشقا قاتشرغا كيلگەنلەر ئيدى. خەنجەر بلەن ويلدانغا ئۇزلەرىنىڭ آتنق كۇچلەرى بلەن تۇرنشرغا كيرەك ئيدى.

٧

ويلدان كيچە كيچ بلەن آتلانىب خەنجەرنىڭ آباغىن قزدىرىب

كرگەن ئېدى. شول مەبەدەن خەنجەر ئوزىنىڭ چاپاسىن بلىپ، بو تۈننى مىيجدە يوقلى آلمادى. اول ھامان، ياپ جينكرمى قالدرغان ئېشكنىڭ يارىغىندان قاراپ تۈن اوزدردى. اول ئوزىنىڭ بوونلارندا حەلسزلك سېزگەن كۆبك بولا ئېدى. تۈن آقار بيلك ئوزاق طۆيلدى. آنڭ صالغان پچەننى‌دە آشيسى كيلمى ئېدى. اول ئچ پۇشقاندان برەر مەرتەبە چىتىپ پچەن آلا ئېدى‌دە، آوزن كوتەرپ قاپقان كۆبك ئېنب چەينى ئېدى. آنڭ آياقلارى حەلسزلەنە ئېدىلەر. آنڭ يانىنا ويلدان بو تۈننى عادەتدەگىچە برگنە مەرتەبە توگل، ئيكى مەرتەبە چغب كردى. ويلدان‌نڭ‌دا ئچى پۇشا ئېدى. اول كيچە كيچ ياتقاچ‌دا، قاتى يوقىغا تالغان بولسادا، اوزاق طۆرمى قورقىنچ توش كورب سيسكەنب اويانىدى. اول ئوزلەرىنىڭ يانچالارى آرتنداغى بيك قابن باشىنا منە ئېمش . . . . . بيك قاتى جيل ئيكەن. شول جيلدەن قابن بيك سغىلا ئيكەن . . . قابن باشىنا يەشل چاپان ئلب قويغانلار ئيكەن . . . بيك قاتى ياگفر كيلە ئيكەن . . . چاپان ياگفرغا چلانماسن ئۈچن، ويلدان آنى آلرغا منە ئيكەن. منە قاين اورتاسىدان شارتلاپ صندى. ويلدان شول واقت شابر تيرگە باتب اويانب كيتدى . . . شوندان صوڭ آنڭ كوزنە يوقلەب يوقى كرمەدى. اول خەنجەر يانىنادا ئيكى مەرتەبە چغب كردى. اول چقاچ، آنڭ آياق تاوشلارى برافدان ئېشتلە باشلاغاچ اوق، خەنجەر آفرىنغنا كشنەب قويدى. ويلدان خەنجەرنڭ پچەننى يونلەب آشاماغانن كورگەچ موينىندان سۆيب: «ھەى صين چوتر، نيك آشاميسن؟ بردە قايغرما، خۇدا قوشسا، چاپان برنچكى بولر» ديب قويدى. خەنجەر ويلدان‌نڭ قولندان طۆز بالارغا ئۆيرەنگەنگە، آنڭ قوللارن يالى ئېدى. ويلدان‌نڭ قوللارن خەنجەرنڭ قترشى تلى ئوز آلدىنا بر تورلى ماتور قتقلى ئېدى. ويلدان آبارغا سوذا بيرب قارادى. خەنجەر ئچمەدى. اول آنى تىاغن سۆيب كرب كيتدى.

تۈننىڭ آخرى جىمە باشلادى. كورۈنمەگەن ئەتەپلەرنىڭ تاۋشى پەسلەندى. ۋىلدانلار ئەتەپدە آلارنى جەۋابسىز قالدىرمى ئىدى... تۈن اوزدى، كۈن يافىترىب چىقدى. منە اندن آرتندان قىزارىب قۇياش‌دا چىقدى. تاوقلار قىتاقلى باشلادىلار. ۋىلدان ئەفلىسۇن قابىغى تۈسلى، سارغلت قىزل كولمەك، آنىڭ ئۈستندەن يالتىراب تۇرا تۇرغان سانىن كامزول، باشىنا چىمە تۈسلى قوبى قىزل، اوقالى كەلەپوش كىيىب خەنجەر يانىنا چىقدى. اول خەنجەرنى ئىشك آلدىنا آلىب چىقىب ئىيەرلەرگە ماۋتىندى. خەنجەر ئەللە نىشلەب قالتىراب كىتدى. بلمىم شادلق، بلمىم قورقۇ ئىدى. اول ئىيەرلەگەندە ئەللە نىك قىتقلانىب تىترەمنا ئىدى. ۋىلدان آكار ئۆزىنىڭ يۇمشاق تاۋشى بلەن بر قەبتدى، ئىكى ئەيلدى، خەنجەر تامان تىترەمنا ئىدى. ۋىلدان آخرى چداماتدى، آكار ئۆزىنىڭ قولنداغى قامچىسى بلەن بر سوقدى. آورتماسادا خەنجەرنىڭ آكار بىك كوڭلى سندى. اول ئەللە نى ئىشلەب ۋىلداننى يات كورە باشلادى.

ۋىلدان خەنجەرنى ئىيەرلەب بتىرتە آتلانىب قابقادان چقغاندا، سەعەت توغزلار بولغان ئىدى ئىندى. اول آقرونقنا يورىب مەيدانغا تابا كىتدى. مەيدان خالق بلەن تولغان ئىدى. هەممەسى ئوزلەرىنىڭ ماتور ياكا كىيىملەرىن كىيىنب چققانلار... چىكلەۋك، پەرەنىك آشىلار ئىدى. آتالارنىڭ قوللارىنىڭ سالىنب يۇرى تۇرغانى كورە كوپلەك كىچىنە بالالارنىڭ آوز تىرەلەرى كانفىتكە قاتىب [illegible] ئىدى كورەسن، ئىتوك كىيىب يولاغرگەنلەر... كىچكىنەگنە قىزلار، بالالار قوللارىنا يەشل، سارى زەنگەر بويالغانلار طوتوب يوريلەر ئىدى.. [illegible] گونفىش، [illegible] قابقلارى، يەشل، زەنگەر، سارى، [illegible] قابقلارىدە كانفىت كىفەزلەرى بلەن تولغان ئىدى... براقدا آق بوتن قىزە كوبلەمە تۈگل [illegible] آستىندان چققان يەم - يەشل اوجم بلەن

بایلانغان ئیدی. بو کیلک بەشل نر ئچندەگی خەلق بر اوچ یەشلە ساری، قزل تویمەلەر کوبك کنه ئیدی... ویلدان بلەن خەنجەر کیلب چقاچ، هەممە خەلق آلارنی کوزدەن کیچورە باشلادی..

اولنك مالابلاری، بەملەری، ساقاللاری آغارسادا، کوکللەری یەش قالغان آت سویوچی قارتلاری: خەنجەر باشنا توگەرە کلەنب جیبلدملار. هەر قایسی اول ماتور جەوهەرنی باقندان بارب کورەەی کیله ئیدی. بیگرەك دە چیت آوللاردان کیلگەن قوناقلار خەنجەرنی کوزلیلەر ئیدی... خەنجەرگە بو قەدەرلی کوب خەلق جیبلغانی اوخشامادی. آنك خەزر ئوك چاباسی کیله ئیدی..

منه ویلدان چاباسی یولنی بر آز قاراب قایترغا دیب کیندی. خەنجەرنی اول آرتق قانی جیبەررگە قورقا ئیدی... اول یەش یولەر، نی ئمعلەگەنن بلمی آرب قالووی ئیحتیمال..... خەنجەرنك آیاغی ساقنی قزدی.....

جومعا آلدندان کیلب جینەللك ئیتب آتلارنی چابشقا جیبەردلەر. چاباسی آتلار کوب ئیدی. ئەللە ناغن، اون بیشلەب بار ئیدی. چابوچلار تززلرگە یولغا چقدلار. آلار آقرنغنا یوورتب یباکا چغا باشلاغان توزاننی اوچرب بارالار ئیدی. آتلار، چیت آتلارنی یاتسننب پوشقرالار ئیدی. خەنجەر آلاردان ئوستنلگن سیزب گل آلغا چغا، کشنی ئیدی.

آتلار آرامندا بر نیمر ـ کوك آتقنا آنی بورچی ئیدی. اول آننك توز آیاق باسولاری، آنك شافتی کوچلی یارنشوچی ئیکەنلگن بلدرە ئیدی. جینەسە، اول خەنجەر کوبنگوك آیغر ئیدی. خەنجەر اول نیمر ـ کوك آیغرنی کورگەن سابن کشنەب قوبا ئیدی. اول آنی اوزاسی، نابتاب کینەسی، بوتنلەی یوق ئیتەسی کیلە ئیدی.

منه چابش باشلاناسی جیرگە بارب جیتدلەر. آولنك استارستاسی ـ تاغی برەر اشانچلی کشلەری آربا بلەن کیلب بولارنی کوتب تورالار

ئىدى. آتلار تزلدىلەر. خەنجەر نىك تۆرا آلمى ئىدى. انك باشىدا
تىگى تىمىر - كوك آت ئىدى. اول پوشقىرا، كشنى ئىدى. ويلدان دا
اول تىمىر - كوكدەن قورقا باشلادى. ئەللە نى ئشلەب شول آت
خەنجەرنى اوزار كۆيك ئىدى.....

امنارسنا آق چىمىلى قزل باولىغن سالكب «ماپ» دىب قچقىرووى بلەن
آتلار آتىلىب چقدىلار. خەنجەر سىكىرىب كيتووى بلەن ويلدان آتدان
يغىلىب، آياق ئۈزەڭگىنە باصدى دا، ياكادان آتىنا آتلاندى. اول خەنجەرنى
قووا باشلاغاندا، باشقا آتلار ئىيندى شاقتى غنا جير آلغانلار ئىدى.
ويلدان نى كوزى بلەن كورسەن تىمىر-كوك آت هەممەسىندەن آلدا..
شاقتى آلدا ئىدى. آنىڭ كوڭلىنە: «بلاب دا مىن قورققان ئش بولور
مىكەننى؟» دىگەن اوى كيلدى. خەنجەردە اول كوك نىڭ آلدا بارغانىن كوردى.
اول بوتن كۆچن جيىب چابا باشلادى. ويلدان آنىڭ قزولانىب
كيتىب ئۆشەنىب قالووندان قورقا ئىدى. اول خەنجەرنى بر آز باصىب
بارر ئۈچن آنى تىقلاب تورقان ئىدى... خەنجەر جان فارمانغا چابا
ئىدى... يولنىڭ ئىكى ياغنداغى يەشل قر، آغاچلار، قش كۆننى يول
بلوگە اوترتقان چىبقلار ۋژلداب قالالار ئىدى... منە آرتداغى بر
تۆرلىروك آتلار بروم بروم خەنجەرنىڭ آرتندا قالا باشلادىلار... آلار
ياننددان خەنجەر، ئۆزىنىڭ اۆزن، نچكە موينن صوزب اوق كۆيك
ۋژلداب ئۈتىب كيتە ئىدى. خەنجەر آلارنى كورمىدە ئىدى... آنىڭ
ماتور، زور قارا كوزلەرىنە تيك بارى آلداغى تىمىر - كوك آتقنا
كورىنە ئىدى. اول، كيك كوكرەگن كيرىب، شول دۇشماننى
جيڭەرگە بارا ئىدى. منە آلدا ئىكى آتقنا قالدى... «كيشە باي»
نىڭ مەسجدى كورندى. ويلدانغا اول مەسجدنىڭ باقچالار آراسندان
چقب تورغان قزل منارەسىنا منب كشلەر قاراب تورغان كۆيك...
خەنجەرنىڭ تىمىر كوكدەن آرتندا كيلگەنن مناردان كورب تورالار

کوبك توبلووى سەبەبلى اول ئىسسلى سووقلى بولاب كيتدى. آنك ماڭلايندان شابر تير آغا ئىدى. اول آقرن‌غنا قامچىسى بلەن خەنجەرنك ماننىنا تۆپاق كوبنە سوغب جيبەرە ئىدى. شولاى‌دا تيمر كوك بيش قۆلاچ قەدەر آلدا ئىدى...

آنك كوڭلىنە تاغن: «چۆلاب اوق مېنم اوبلاغانم جوش كيلر-مېكەنىى؟ ديگەن اوى كىلدى؛ آنك بوگون كورگەن تۆشى... قاين باشندان يغلووى ئىسىنە تۆشدى. اول خەنجەرگە چن غەرلەكندەن قامچىسى بلەن سوغب جيبەردى... خەنجەر ئېندى تيمر ـ كوك بلەن بەنەشە بارا ئىدى. منە تيمر ـ كوك آرتقا قالا باشلادى؛ خەنجەرگە آنك تيك بۆرن اوچى‌غنا كورنە ئىدى؛ منە بۆتنلەى كورنمى باشلادى. تيك آنك پشقرووى ئىشتلە ئىدى. مەيدانغا جيتە باشلادىلار. تاودان تۆشەسى بار ئىدى... تاو ئىتەگىدە يول بوبندا باسو قابقاسى چقاچ ئيمەن باغانا بار ئىدى...

خەنجەر آلدان، اوق كوبك، آتلب كرووى بلەن، ئيمەن باغاناغا كيلب بەرلب يغلدى... ويلدان صول ياققا آتلب بارب تۆشدى. ويلدانغا چابب كيتكەن آتلارنك «دۆب ـ دۆب» ئيتكەن تۆياق تاوشلارى‌غنا ئىشتلە ئىدى...

آنى كيلب كوتەرب آلدىلار... خەنجەر باغانا ياننده باشن جيرگە صوزب ياتا ئىدى. آنك بيلى سنغان ئىدى. آت دوستلارى آنك هيچ واقتدا ترلمەيەچەگن... قانى عەذاب ئچندە ئولەسن ئەيتدلەر. خەنجەر مسكين ئوزىنك ئولدرەب تورغان بەشلى كوزلەرى بلەن جيبلغان خەلققا قاراب ياتا ئىدى. ويلداننى آنك ياننا كيترگەچ، خەنجەر، دوستننا ئوزىنك آورووىن، بيلىنك سزلاغانن بلدرەسى كيلدى؛ اول آقرن‌غنا آور ئيتب كشنەب قويدى. ويلدان آورتقان آياقى بلەن آقساپ يارب خەنجەرنك باشندان

سيپادى. خەنجەر قانى بلەن آنك قولن يالى باشلادى. ويلدانغە خەنجەرنك ئولەمن ئەيتكەنلەر ئيدى ئبندى. اول ئوزينك عەزيز، گوچلى دوشمنى، شولاى مسكن عەريب حالدە كورب قزغاندى. خەنجەرنى موينندان قوچاقلاب باشندان سويدى. آنك ماتور توگەرەك كوزلەرندەن ئوبدى. . يالى باشلادى. . . اول آرادا خەنجەر ئوستننە آلدان كيلگەن آنقا بيردلەنى يەشل چاپاننى كيتەرب يابدىلار. . .

خەنجەرنك تىراسى كيلە باشلادى؛ اول ئوزىنك آرقاسى آورتقاننى ئاراميچا سيكرب تورماقچى بولدى. . . آڭا سنغان بيلندەن قزدرغان قسقچ بلەن تىزتقان كوبك بولدى؛ اول كوزن طونترب ويلدانغا قاراب ئولگنمە آلدى: ـ گيرى كيتب جيرگە قوييلب توشدى. . . آنك آقسلى بورنندان، پشب جيتمەگەن چيبە توسلى، قزغلت قان آتلب چقدى. . . خەنجەر سوزيلب ياتا ئيدى. اول ئيندى سولامى ئيدى. . . اول ئولگەن ئيدى. . . كيشە صوونى بوينىدا آنك «قزغن خەنجەرى» ئيسمى گنە بتمەس ـ توگەنمەسلك بولب قالدى. . .

شەيخ‌الله آلكين

Р. В. К. — Казань. ираж [illegible] экз.